

LIBRIS

We know
books

Ivan Krastev și Stephen Holmes

LUMINA FRÂNTĂ

De ce pierde Occidentul
lupta pentru democrație

Traducere din limba engleză de
Luana Chiriță, Magdalena Ciubăncan și Antonia Enache

comunicare(ro)ro

Cuprins

INTRODUCERE: Imitarea și neajunsurile sale / 1

CAPITOLUL I: Mentalitatea reproducerii mecanice / 25

CAPITOLUL II: Imitarea ca răzbunare / 104

CAPITOLUL III: Imitarea ca depozitare / 185

CONCLUZIE: Sfârșitul unei ere / 251

MULȚUMIRI / 277

NOTE / 279

INDICE / 313

Redactor: ANCA MILU-VAIDEGAN

Tehnoredactor: OLGA MACHIN

Ivan Krastev & Stephen Holmes, *THE LIGHT THAT FAILED: A Reckoning*
Copyright © 2019 by Ivan Krastev & Stephen Holmes
International Rights Management: Susanna Lea Associates

Copyright © Editura COMUNICARE.RO, 2021,
pentru prezenta ediție în limba română.
Toate drepturile asupra prezentei ediții în limba română aparțin
Editurii COMUNICARE.RO.

Editura COMUNICARE.RO este departament în cadrul Școlii Naționale de
Studii Politice și Administrative, Facultatea de Comunicare și Relații Publice,

SNSPA, Facultatea de Comunicare și Relații Publice
Str. Povernei, nr. 6
010643 București
România
www.edituracomunicare.ro
E-mail: editura@comunicare.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
KRASTEV, IVAN

**Lumina frântă. De ce pierde Occidentul lupta pentru
democrație/** Ivan Krastev, Stephen Holmes; trad. din
lb. engleză de Luana Chiriță, Magdalena Ciubăncan,
Antonia Enache. – București: Comunicare.ro, 2021

Index
ISBN 978-973-711-629-1

I. Holmes, Stephen
II. Enache, Antonia (trad.)
III. Ciubăncan, Magdalena (trad.)
IV. Chiriță, Luana (trad.)

INTRODUCERE

Imitarea și neajunsurile sale

*Toți ne naștem originale –
de ce atât de mulți dintre noi mor copii?*
– Edward Young

Ieri, viitorul era mai bun. Obişnuiam să credem că anul 1989 a despărțit „trecutul de viitor aproape la fel de clar precum zidul Berlinului despărțise Estul de Vest”¹. Ne era „greu să ne imaginăm o lume radical mai bună decât a noastră, sau un viitor care să nu fie esențialmente democratic și capitalist”². Nu așa gândim astăzi. Cei mai mulți dintre noi, chiar și în Vest, își imaginează acum cu greutate un viitor care să rămână definitiv democratic și liberal.

Când Războiul Rece s-a terminat, speranțele ca democrația capitalistă liberală să se răspândească global erau mari³. Scena geopolitică părea pregătită pentru un spectacol asemănător cu *Pygmalion* a lui George Bernard Shaw, o piesă optimistă și instructivă în care, într-un interval scurt de timp, un profesor de fonetică reușește să învețe o florăreasă sărmană să vorbească precum regina Angliei și să se simtă în largul ei în companie selectă.

După ce sărbătoriseră prematur integrarea Estului în lumea occidentală, observatorii interesați de subiect și-au dat seama în cele din urmă că spectacolul din fața lor nu se desfășura conform așteptărilor⁴. Era ca și cum, în loc să

urmărească punerea în scenă a lui *Pygmalion*, lumea se trezise în fața unei dramatizări a romanului lui Mary Shelley, *Frankenstein*, o scriere pesimistă și moralizatoare despre un om care s-a hotărât să se joace de-a Dumnezeu, asamblând părți ale corpului uman într-o creatură umanoidă. Monstrul plin de tare s-a simțit condamnat să fie singur, invizibil și respins. Și, invidiind fericirea de neatins a creatorului său, s-a întors cu violență împotriva prietenilor și familiei acestuia, distrugându-le lumea, lăsând numai remușcarea și suferința ca moștenire a experimentului nechibzuit de autoduplicare umană.

Cum a ajuns liberalismul să fie victima mult-trâmbițatului său succes în perioada Războiului Rece este povestea pe care această carte vrea să o spună. La nivel superficial, vina ar aparține unei serii de evenimente politice profund destabilizatoare: atacurile din 11 septembrie asupra World Trade Center din New York, al doilea război din Irak, criza financiară din 2008, anexarea Crimeei de către Rusia și intervenția în estul Ucrainei, neputința Occidentului când Siria se scufunda într-un coșmar umanitar, criza migrației în Europa, referendumul pentru Brexit și alegerea lui Donald Trump. Strălucirea democrației liberale de după Războiul Rece a fost de asemenea umbrită de miracolul economic chinez, orchestrat de o conducere care, fără a-și face o problemă din asta, nu este nici liberală, nici democratică. Încercările de a salva bunul nume al democrației liberale comparativ superioară autocrației neoccidentale au fost subminate de încălcarea iresponsabilă a normelor liberale, cum ar fi torturarea prizonierilor și funcționarea evident defectuoasă a instituțiilor democratice aflate chiar în cadrul Occidentului. În mod simptomatic, cum se atrofiază și pierdem democrațiile a devenit întrebarea cea mai arzătoare pentru savanții liberali de astăzi⁵.

Chiar și idealul unei „societăți deschise” și-a pierdut strălucirea altădată elogiată⁶. Pentru mulți cetățeni decepționați, deschiderea către lume oferă acum mai multe motive de anxietate decât de speranță. Când a fost dărâmat Zidul Berlinului, existau numai șaisprezece garduri de frontieră în lume. Acum sunt șaiszeci și cinci de perimetre fortificate, fie terminate, fie în construcție. Elisabeth Vallet, expert la Universitatea din Québec, afirmă că aproape o treime dintre țările lumii ridică bariere de-a lungul granițelor⁷. Cele trei decenii care au urmat anului 1989 s-au dovedit a fi o „perioadă inter-murală”, un scurt interval fără bariade între căderea dramatică a Zidului Berlinului, care a stârnit fantezii utopice despre o lume fără granițe, și o frenezie globală a construirii de ziduri din ciment și sârmă ghimpată întruchipând temeri existențiale, chiar dacă uneori imagineare.

Majoritatea europenilor și americanilor de astăzi cred că viața copiilor lor vor fi mai puțin îndestulătoare și împlinite decât ale lor⁸. Încrederea publică în democrație este în cădere liberă, iar partide politice cu tradiție îndelungată se dezintegrează sau sunt eliminate de mișcări politice amorfe și de figuri populiste influente, ceea ce pune sub semnul întrebării dorința forțelor politice organizate de a lupta pentru supraviețuirea democrației în vremuri de criză⁹. Îngrozite de spectrul migrației pe scară largă, electoralele din unele părți ale Europei și Americii sunt din ce în ce mai atrase de retorica xenofobă, de liderii autoritariști și de granițele militarizate. Mai degrabă decât să creadă că viitorul va fi înnobilit de ideile liberale ce iradiază din Vest, acestea se tem că istoria secolului al XXI-lea va fi afectată de milioanele de oameni care se revarsă aici din alte părți ale lumii¹⁰. Cândva elogiata ca fortăreață împotriva tiraniei, drepturile omului sunt acum frecvent acuzate că limitează abilitatea democrațiilor de a se lupta eficient cu terorismul. Temerile pentru

supraviețuirea liberalismului sunt atât de acute, încât referirile la poezia „The Second Coming” („A doua venire”) a lui William Butler Yeats, scrisă în 1919, imediat după unul dintre cele mai sângeroase conflicte din istoria omenirii, au devenit un refren aproape obligatoriu pentru comentarii politici în 2016¹¹. La un secol după ce le-a scris Yeats, aceste cuvinte sunt acum mantra apărătorilor înfricoșați ai democrației libérale din întreaga lume: „Toate se destramă; centrul se prăbușește; / anarhia pură este eliberată peste lume.”

În memoriile sale, *The World as It Is* (*Lumea așa cum este*), Ben Rhodes, cel mai apropiat asistent și prietenul personal al lui Obama, mărturisea că, în ziua când Obama a părăsit Casa Albă, îngrijorarea care îl apăsa cel mai mult era „Și dacă ne-am înșelat?”¹² Incertitudinea nu venea din întrebarea „Ce nu a mers bine?” sau „Cine a procedat greșit?”; de asemenea, nici interogația „Ce s-a întâmplat?” a lui Hillary Clinton nu era misterul cel mai urgent de rezolvat. Îndoiala cea mai sfâșietoare a lui Obama era, „Și dacă ne-am înșelat?” Cu alte cuvinte, dacă liberalii interpreta-se-ră greșit specificul perioadei post-Război Rece? „Și dacă ne-am înșelat?” este întrebarea corectă și cea la care ne-am propus să răspundem în această carte.

Pentru noi doi este de asemenea o problemă extrem de personală. Cel mai în vârstă dintre noi, americanul, s-a născut la un an după începutul Războiului Rece și a învățat la liceu că zidul abia construit este o încarnare a intoleranței și tiraniei. Cel mai tânăr, bulgarul, s-a născut de cealaltă parte a graniței dintre Est și Vest la 4 ani după ridicarea zidului și a crescut cu convingerea că dărâmarea zidurilor este un drum spre libertate politică și individuală.

Deși istoriile noastre sunt diferite, amândoi am trăit ani de zile în umbra Zidului, iar demolarea sa televizată în tot dramatismul ei s-a dovedit a fi momentul de răscruce în viața

noastră politică și intelectuală. Mai întâi Zidul Berlinului, apoi absența acestuia au marcat ireversibil gândirea noastră politică. Iluzia că sfârșitul Războiului Rece era începutul unei Ere a Liberalismului și Democrației a fost și iluzia noastră.

Cartea reprezintă încercarea noastră de a înțelege nu numai de ce am fost odată gata să îmbrățișăm această iluzie, dar și cum să privim o lume asupra căreia un val uriaș de „anarhie” iliberală și antidemocratică a fost descătușat atât de amenințător.

SENTIMENTUL UNUI SFÂRȘIT

Acum trei decenii, în 1989, un înalt funcționar al Departamentului de Stat al SUA a captat cu precizie spiritul timpului. Scriind cu câteva luni înainte ca germanii să danseze fericiți pe rămășițele Zidului Berlinului, el a declarat Războiul Rece ca fiind oficial încheiat. Victoria extinsă a liberalismului asupra comunismului fusese pecetluită de un deceniu de reforme economice și politice inițiate în China de Deng Xiaoping și în Uniunea Sovietică de Mihail Gorbaciov. Eliminarea „alternativei marxist-leniniste la democrația liberală”, susținea Francis Fukuyama, semnala „epuizarea totală a alternativelor sistematice viabile la liberalismul occidental”. După ce fusese celebrat de marxiști ca un apogeu al „istoriei” în sens hegelian, comunismul era retrogradat deodată ca „istorie”, în sensul american: ceva de importanță neglijabilă. În aceste circumstanțe, „democrația liberală occidentală” putea fi numită „sfârșitul evoluției ideologice a umanității”. După căderea „dictaturilor fasciste și comuniste ale secolului, singura formă de guvernare care supraviețuise intactă sfârșitului de secol XX fusese democrația liberală”. Întrucât „principiile de bază ale statului liberal-democrat” erau „absolute și nu

puteau fi îmbunătățite”, singura sarcină care le rămânea de îndeplinit reformatorilor liberali era „extinderea în spațiu a acestor principii, astfel încât diferitele provincii ale civilizației omenеști să fie ridicate la nivelul celor mai dezvoltate avanposturi”. Fukuyama susținea că liberalismul „va fi în cele din urmă victorios în întreaga lume”. Dar ceea ce voia de fapt să sublinieze era ideea că din acest moment „nicio ideologie care s-ar fi pretins mai avansată decât liberalismul” nu va mai putea să apară¹³.

Ce însemna în practică recunoașterea democrației capitaliste ca fiind stadiul final al dezvoltării politice a umanității? Fukuyama era oarecum evaziv în privința acestui aspect. Dar argumentul său implica fără îndoială faptul că democrația liberală de tip occidental era singurul ideal viabil pentru care ar trebui să se lupte reformatorii de oriunde. Când a scris că ultimul „far al forțelor iliberale” fusese stins de reformatorii chinezi și sovietici, el voia să spună că numai farul liberal al Americii lumina drumul omenirii către viitor¹⁴.

Această negare a faptului că ar exista vreo alternativă globală atrăgătoare la modelul occidental existent explică de ce teza lui Fukuyama a fost atractivă nu numai din perspectiva iubirii de sine a americanilor, însă a părut evidentă și disidenților și reformatorilor care trăiau în spatele Cortinei de Fier¹⁵. Cu numai un an în urmă, în 1988, unii dintre cei mai arzători susținători ai pluralismului democratic din Uniunea Sovietică publicaseră o colecție de articole cu titlul *Inogo ne dano*¹⁶, ceea ce poate fi tradus cu aproximație ca „Nu există altă cale.” Biblia reformismului sovietic era de asemenea o carte care afirma că nu există alternative sustenabile la democrația capitalistă occidentală.

Formulat în termenii noștri, anul 1989 a marcat debutul unei Epoci a Imitării ce a durat 30 de ani. Ordinea mondială unipolară dominată de Occident a făcut ca liberalismul

să pară de necontestat pe planul ideilor morale. Totuși, după ce marile speranțe inițiale legate de exportarea modelului politic și economic al Vestului au început să pălească, reacția de respingere a politicii imitării s-a extins gradual. O reacție contra-liberală era, putem presupune, un răspuns inevitabil la o lume care fusese caracterizată de o lipsă de alternative politice și ideologice. Susținem că această absență a alternativelor, mai mult decât forța gravitațională a unui trecut autoritarist sau decât ostilitatea înrădăcinată istoric față de liberalism, este cea care explică cel mai bine etosul antioccidental care domină în ziua de astăzi societățile postcomuniste¹⁷. Chiar vanitatea afirmației că „nu există altă cale” a oferit un motiv independent valului de xenofobie populistă și nativism reacționar care a început în Europa Centrală și de Est și care acum face ravagii în mare parte din lume. Lipsa unei alternative plauzibile la democrația liberală a devenit un stimulent pentru revoltă pentru că, la un nivel elementar, „oamenii au nevoie de alegere, sau măcar de iluzia ei”¹⁸.

Populiștii se revoltă nu numai împotriva unui anume tip de politică (liberală), ci și împotriva înlocuirii ortodoxiei comuniste cu ortodoxia liberală. Mesajul mișcărilor de insurgență atât de dreapta, cât și de stânga, de fapt, este că o abordare de tip „accepti sau nu” este greșită și că lucrurile pot fi diferite, precum și mult mai familiare și mult mai autentice.

Desigur, un singur factor nu este suficient pentru a explica emergența simultană a tendințelor antiliberaliste autoritariste în atât de multe țări situate pe poziții atât de diverse, în a doilea deceniu al secolului al XXI-lea. Totuși, resentimentul față de statutul canonic al democrației libere și față de politica imitării în general au jucat, credem, un rol decisiv, nu numai în Europa Centrală, dar și în Rusia și în Statele Unite. Pentru a începe construirea acestei

argumentații, vom invoca doi dintre cei mai elocvenți critici ai liberalismului din Europa Centrală ca martori inițiali. Un filozof polonez și membru conservator al Parlamentului European, Ryszard Legutko, este furios că „democrația liberală nu are alternative”, că a devenit „singurul drum acceptat și singura metodă acceptată de organizare a vieții colective”, și că „liberalii și democrații liberali au reușit să reducă la tăcere și să marginalizeze aproape toate alternativele și toate perspectivele nonliberale asupra ordinii politice”¹⁹. Un influent istoric maghiar este de aceeași părere: „Nu vrem să copiem ceea ce fac nemții sau ceea ce fac francezii”, a anunțat Maria Schmidt, intelectualul de frunte al lui Viktor Orbán. „Vrem să continuăm cu propriul nostru mod de viață.”²⁰ Ambele declarații sugerează că refuzul încăpățânat de a accepta „epuizarea totală a alternativelor sistemice viabile la liberalismul occidental” a făcut ca puterea *soft* a Vestului să insufle un spirit de emulație slăbiciunii și vulnerabilității mai degrabă decât forței și autorității.

Refuzul de a îngenunchea în fața Vestului liberal a devenit marca contrarevoluției iliberale în toată lumea postcomunistă și dincolo de ea. O astfel de reacție nu poate fi expedită cu ușurință cu observația perimată că „blamarea Vestului” este o modalitate ieftină prin care conducătorii non-occidentali evită să își asume responsabilitatea pentru propriile lor politici eșuate. Povestea este mult mai complicată și captivantă. Este, printre altele, povestea liberalismului care abandonează pluralismul pentru hegemonie.

DENUMIRE ȘI NECESITATE

În timpul Războiului Rece, schisma cu cele mai grave urmări politice din lume se producea între comuniști și democrați. Lumea era divizată între Estul totalitar și lumea

occidentală liberă, iar societățile care populau periferia conflictului principal aveau, sau își imaginau că au, dreptul și puterea de a alege de ce parte să fie. După căderea Zidului, această constelație s-a schimbat. De aici încolo, clivajul cel mai semnificativ de pe firmamentul geopolitic urma să separe imitatorii de imitați, să diferențieze între democrații și țările care se zbăteau să finalizeze tranziția către democrație. Relațiile între Est și Vest au migrat de la impasul dintre două sisteme ostile din timpul Războiului Rece către o relație tensionată între modele și imitatori în cadrul unui singur sistem unipolar.

Efortul țărilor foste comuniste de a imita Vestul după 1989 a primit o gamă variată de nume: americanizare, europeanizare, democratizare, liberalizare, lărgire, integrare, armonizare, globalizare și așa mai departe – dar a însemnat întotdeauna modernizare prin imitare și integrare prin asimilare. După prăbușirea comunismului, conform populiștilor central-europeni, democrația liberală a devenit o ortodoxie nouă și inevitabilă. Plângerea constantă a acestora este că imitarea valorilor, atitudinilor, instituțiilor și practicilor occidentale a devenit imperativă și obligatorie. După cum scria și filozoful polonez citat mai sus, ridiculizând modul de gândire al multora dintre conaționalii săi după 1989:

„Înțelepciunea profundă era să copiem și să imităm. Cu cât copiam și imitam mai mult, cu atât eram mai bucuroși. Instituții, educație, obiceiuri, legislație, media, limbaj, aproape toate au devenit deodată copii imperfecte ale originalelor care se aflau pe drumul progresului din fața noastră.”²¹

Această asimetrie amară dintre cei avansați și cei înapoiți din punct de vedere moral, adică dintre cei imitați și imitatorii lor, a devenit o trăsătură dureroasă și caracteristică a relațiilor dintre Est și Vest după 1989.